

УДК: 821.161.2 – 2.09

ЖАНРОВА СПЕЦИФІКА ІСТОРИЧНИХ ДРАМ ЛЮДМИЛИ СТАРИЦЬКОЇ-ЧЕРНЯХІВСЬКОЇ

Швець В. С.

Таврійський національний університет ім. В.І. Вернадського, сімферополь, Україна

У статті розглядається жанрово-стильові особливості історико-драматичного доробку Людмили Старицької-Черняхівської періоду ХІХ – ХХ століть. Визначено провідні мотиви, тематику та розглянуто специфіку історичних образів в драматичній спадщині письменниці.

Ключові слова: історична драматургія, драма, образ, конфлікт, історична постать.

Вивчення літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. буде неповним без дослідження історичної драматургії Л.Старицької-Черняхівської, аналізу й оцінки, спростування заідеологізованих тлумачень, конкретизації художніх вимірів окремих творів, порівняльних зіставлень.

Історична драматургія Л.Старицької-Черняхівської в національній духовній спадщині є явищем неординарним і самотнім, закономірним продовженням поліфункціональної програми прогресивного українського культурно-просвітницького руху, художніх пошуків попередниками реально можливих шляхів уходження української літератури в європейський контекст. Письменниця розширювала обрії нашої драматургії і театральної культури, збагачувала їхній поступ новими ознаками модернізації, жанрово-стильовими особливостями.

Звичайно, Л. Старицька-Черняхівська виступала безпосередньою продовжувачкою драматургічних традицій свого батька Михайла Старицького та інших майстрів театру корифеїв. Але нині потребує ґрунтовнішого осмислення і сама ця реалістична драматургія, яка аж ніяк не відповідає й досі ще не перебореному штампі сприйняття її як основи театру переважно етнографічно-побутового, і традиціям творчості її продовжувачів, зокрема – і Л. Старицької-Черняхівської. Чітка окресленість характерів і ситуацій, смак до колоритного побутописання, часом, може, й надмірна його ґрунтовність, здається, можуть наштовхнути на думку, що авторка “нібизаблудилась”. Але все ж при вдумливішому прочитанні її п’єс стає очевидним, що в них передано не лише побут, а й дух, атмосферу відтвореної епохи, що історичним драмам письменниці властиві такі модерні риси, як поглиблений психологізм, символічний паралелізм, особлива композиційно-стильова вишуканість.

“Історична драма – найтриваліша форма драматичної творчості: вона не боїться подиху часу, вона не старіє, не робиться *demodee*” (не людною), вона “однаково цікава всім народностям, бо переважно розробляє, хоча й пристосовані до тих або інших форм життя, але загальнолюдські мотиви: героїзм, боротьба між бажанням

власного щастя й громадським обов'язком і т. ін.” [1, с. 672], – вважала Л. Старицька-Черняхівська.

Потреба відновлення цілісної та об'єктивної картини літературного процесу кінця ХІХ – початку ХХ ст. зобов'язує до аналізу творчого доробку кожного з письменників того часу. Письменниця була серед тих, хто розворушував та інтелектуалізував літературний і театральний процеси, спрямовував їх у русло новоєвропейського прогресу. Вона чітко уявляла ідеологічну місію історичної драматургії у формуванні національної свідомості та єдності, у зверненні до народної долі в її філософських, моральних, естетичних вимірах. Вона розуміла, що в тодішніх життєвих реаліях історична проблематика була надзвичайно актуальною. Не моделювання історичних подій і осіб, а розкриття їх внутрішнього змісту з поєднанням інтерпретації загального історичного плану, визначенням головних тенденцій і напрямків суспільного розвитку ставить собі за мету філософія історії як певний синтез філософського й історичного знання.

“Історіософія – це концепція філософії історії, створена як цілісне осягнення варіативності й наступності конкретних історичних форм з точки зору їх універсального закону чи метаісторичного змісту” [2, с. 231]. Центральне місце в ній займає усвідомлення сутності й основних процесуальних мотивів того історичного періоду, в якому знаходиться сам суб'єкт філософствування відповідно до свого світоглядного визначення історичних форм.

У цьому плані саме літературна чи художня історіософія має особливе значення, оскільки “література скрупульозно дослідила галузь, недоступну для філософської теорії історичного процесу, вивчила найтонші причинно-наслідкові залежності, що пронизують культурно-етичну тканину суспільства, розкрила опосередкованість індивіда моральними нормами суспільства” [2, с. 227].

Історичним драмам М.Старицького, М.Кропивницького, І.Карпенка-Карого притаманна рівноправність епічного й ліричного елементів із власне драматичним у змалюванні героя та колізії. Основу таких п'єс становили, як правило, колізії мелодраматичного або соціального змісту, що розкривалися майже виключно на зовнішньому рівні – в конфлікті дійових осіб як представників певних соціальних груп, усталених світоглядних психологічних типів, характер головного героя зумовлювався соціальним середовищем, здебільшого цілком укладався в певне мелодраматичне амплуа, іноді він втілював певний народний позитивний ідеал. Ці чинники вже остаточно визначали дії героїв, свідомий же вибір індивідуальної світоглядної позиції майже не був їм властивий. Суперечності буття лише відчувалися ними як лірико-психологічні переживання, що виливались у розлогих чутливих монологів, обернених “до себе”. Дія цих драм рухалася переважно не завдяки розкриттю характерів героїв, а внаслідок розвитку мелодраматичної інтриги або соціально-побутового конфлікту.

Л.Старицька-Черняхівська синтезувала позитивістсько-народницькі принципи зображення людини з її індивідуальним характером. Саме ця індивідуальність вступає в боротьбу з оточенням за право здійснити власні світоглядно-етичні принципи.

У пам'яті кожного народу зберігаються імена найвизначніших історичних постатей, котрі відіграли важливу роль в національній історії. У свідомості українців глибоко вкоренилися образи національних героїв, які стали світочами складної й трагічної долі українського народу і закарбувалися народній пам'яті як національні герої.

Історичні драматичні твори Л.Старицької-Черняхівської свідчать, що національна і державницька ідея у них завжди поряд, що вони складають нерозривні грані одного провідного, стержневого поняття – історичного буття народу саме у формі незалежного існування. Утвердження й захист власної державної та духовної самобутності, власне – національного поступу становили суть ідейного спрямування здобутків української художньої думки, що виявлялися в історичній драматургії, збуджували духовні сили народу і поширювали його розумові обрії.

Недарма І.Франко ще на початку ХХ ст. зазначив, що він “задумав кинутися головою на поле драматургічне” [3, с. 519], бо найскладніший літературний рід і найулюбленіше на той час широкими масами мистецтво сцени могли багато повідати про громадські проблеми. І.Франко, Леся Українка, В.Винниченко, С.Черкасенко, О.Олесь трактували драму як форму усвідомлення людиною зокрема протиріч суспільних. Їх думки розвинула Л.Старицька-Черняхівська. Письменницю хвилювали взаємини провідника і маси, вождя і народу, позначені не тільки драматизмом історичного часу їх діяльності, а й фатальністю особистої долі героїв, породжуваної свідомим жертвуванням себе в ім'я ідеї творення української держави.

Л. Старицька-Черняхівська, як наголошує Л. Барабан, “приступила до написання трагедії “Гетьман Дорошенко”, коли історична тема посіла першорядне місце в театрах Європи, і в українській драматургії початку ХХ століття були “Сава Чалий” І. Карпенка-Карого, “Бояриня” Лесі Українки, “Сонце Руїни” В. Пачовського, “Про що тирса шелестіла” С. Черкасенка, “Гонта на Уманщині” Т. Колесниченка, “Пан Сотник” С. Степовика та інші. Твори хоч і не однакові за художнім рівнем та глибиною проникнення у відображувану епоху, але показові для художнього процесу доби, яким жила тоді Україна [4, с. 20-21].

Певна ідеологізація гетьманства не закривала складностей і протиріч діянь і Дорошенка, і Мазепи, і Брюховецького, і Самойловича, які не досягли бажаних результатів через відсутність монолітного єднання сподвижників навколо ідеї української державності.

Історичні драми Л.Старицької-Черняхівської інтерпретували ідеологічну несформованість суспільної позиції, її непідпорядкованість єдиній керівній силі, негативні риси національного характеру і ментальності, стаючи художнім і громадським явищем своєї доби і разом із тим несучи пізнавальну і мистецьку потужність для неоднорідної масової аудиторії, доповнюючи уявлення та знання історії України.

Свою мистецьку увагу Л. Старицька-Черняхівська зосереджувала на історичних постах, позначених лідерськими рисами, свідомим жертвуванням себе в ім'я творення української держави, змодельовавши цілу низку різногранних індивідуальних і типових характерів і заглибившись у їхню етнопсихологічну

сутність. Їхні думки і мовлення, вчинки і дії, об'єктивні й суб'єктивні соціальні та психологічні складники їхньої поведінки увиразнюють основні риси українського національного характеру, зокрема працьовитість, старанність, обов'язковість, життєрадісність, гідність, терплячість, любов до колективного спілкування та ін.

Встановлено, що Л.Старицька-Черняхівська спрямовувала свою художню увагу на козаків як вільних людей з їхньою антонімічністю невільникам, кріпакам і найважливішою ознакою українського національного характеру – чуттям товариства, товариською солідарністю, її найвищою формою – побратимством.

Плекання широких національних планів, намагання об'єднати розділену надвоє – на Лівобережну і Правобережну – Україну покладені в основу сюжету трагедії Л. Старицької-Черняхівської “Гетьман Дорошенко” [5, с. 59 - 198]. Рішучий і відважний головний герой тонко відчуває не лише зовнішню, а і внутрішню небезпеку – роз'єднаність, розбрат, чвари. Письменниця художньо доводить, що вчинки Дорошенка відбивають козацьку вдачу, українську ментальність, почуття власної гідності: “Нема того, хто б зупинив мене” [5, с. 78]. З'ясовані М.Грушевським історичні реалії, згідно з якими обстоювана гетьманом ідея незалежності України не здобула широкої підтримки пригніченого й настрахованого люду, підсилені художніми версіями сюжетних ситуацій зневіри в турецькому союзництві, нарікань земляків, їх намагань “тікати в московську неволю” і врешті самокартань героя. З потужною експресивністю трансформована історична правда про патріотичний подвиг – самовідокремлення від спільної справи, покладення відзнак гетьманської влади перед запорозьким товариством як моральною силою народу.

Такі ментальні риси українського народу, як миролюбність, обережність, терплячість, прагнення злагоди, а також помірковану, демократичну політику часів Руїни, прагнення приспати пильність російського царя уособлює образ Івана Мазепи. Послідовно і принципово інтерпретує Л.Старицька-Черняхівська поведінку “різноликого” гетьмана, його позірну гру з Петром І, умотивовуючи його ховання своїх замірів від усіх і пошуки шляхів звільнення від московського ярма. На противагу романтичній традиції моделювати образ Мазепи як спокусника, котрий звабив молоду Кочубеївну і жорстоко помстився її непіддатливому батькові, письменниця акцентує щирість кохання і теплоту взаємин між Мотрею і літнім гетьманом. Еволюція образу Мотрі через розкриття перед нею гетьманом своїх задумів і намірів щодо вільної Української держави відбувається від привабливої вродою закоханої юнки до свідомої, внутрішньо організованої і сильної духом поборниці народної волі.

Із дотриманням об'єктивних свідчень російських і українських істориків І. Борщака, М. Грушевського, В. Ключевського, С. Соловйова інтерпретовано в драмі агресивність і ненаситність, цинізм і мстивість російського монарха. Переконалим, хоч і фрагментарним, є трактування як військової незваженості, так і лицарської відповідальності, людської чесності шведського короля Карла XII.

У художній версифікації гетьмана Мазепи вибудовано два взаємопов'язані плани: зовнішній, до якого належать дії, вчинки героя як політика, дипломата, організатора старшини, культурника і освітянина, його поводження з людьми, і

опосередкований, що складається з характеристик гетьмана іншими дійовими особами.

Волюнтаристські переконання про сильного правителя, нестримну жадобу влади, схильність до провокацій, нагнітання мілітарної істерії серед позбавлених будь-якої національної гордості й честі, стурбованих лише власним шлунком людей високохудожньо інтерпретовані в образі римського децемвіра Аппія Клавдія. Для досягнення мети – стати римським цезарем – він переступає межу людяності – знищує конкурента Оппія Спурія, обріджує лідера мас Іцілія. Письменниця модернізує образ провідника ідеалів справедливості, мужнього відстоювача демократичних і ліберальних цінностей, який не похитнувся в суворих випробуваннях, екстремальних ситуаціях, не відійшов від своєї життєвої позиції.

У напружений, революційно-піднесений час, коли Л. Старицька-Черняхівська творила драму “Аппій Клавдій” [6, с.209-274], письменниця акцентувала історично зумовлену внутрішню роз’єднаність українців, їх національну атрофію і політичну індеферентність, а також актуалізувала необхідність мужнього і чесного провідника, відповідального державника.

Сильні прояви національної психології – від почуття власної гідності, протесту проти пригноблення до зневіри, податливості інстинктам анархії – набули виразності художніх версій в історичній драмі “Розбійник Кармелюк” [7, с. 3–106]. Її авторка мистецьки винахідливо розкриває, що драматизм Кармелюкового характеру зумовлений не тільки соціально-політичним становищем, а й вірою в торжество справедливості, в побратимські ідеали, що були зруйновані користолюбними, егоїстичними, анархічними прагненнями та діями повстанців.

Історична драматургія є найвагомішою за змістом, художньо-світоглядною функцією жанрово-стильовою структурою в творчій спадщині Л. Старицької-Черняхівської. Вона становить художній комплекс, що має такі складові: знання про минуле, погляди на історію, її дослідження, використання історичного матеріалу в творчості і як способу досягнення художньої мети, і як специфічної суб’єктивної форми сприйняття й інтерпретації історичних реалій.

Дослідження текстів, вивчення й аналіз авторського художнього арсеналу переконує в глибокому сприйнятті письменницею наукової галузі історії, розумінні ролі особи, еліт і мас в історичному процесі, співвідношення в ньому загальнолюдського й національного чинників.

Усвідомлюючи відсутність у тогочасному суспільстві ідеалу сильної, вольової особистості, яка внутрішньо була б незалежною й цілеспрямованою, письменниця художньо моделювала історичні постаті, які готові на самопожертву, страждання і самотність в ім’я вищого покликання. Першою з українських драматургів вона високохудожньо інтерпретувала намагання Петра Дорошенка упродовж його одинадцятирічного гетьманування об’єднати розділену Україну, державницькі устремління, жертвовність намірів затаврованого гетьмана Івана Мазепи, відсутність монолітного єднання сподвижників навколо ідеї творення самостійної України.

Визначальними особливостями історичної драматургії Л. Старицької-Черняхівської є різножанровий діапазон – від історичної мелодрами до драми

історико-соціальної, історико-психологічної, майстерні модифікації жанрових різновидів.

Детальний аналіз історичної драматургії Л. Старицької-Черняхівської дає підстави стверджувати, що історичні драми письменниці є невід'ємною частиною літературного процесу в Україні кінця XIX – перших десятиліть XX століття. Письменниця збагачувала проблематику, філософську концептуальність, дбала про модернізацію драматичних форм, розмаїття художніх інтерпретацій історичних реалій, динамізацію жанрово-стильових пошуків, сюжетно-композиційних конструкцій, про вихід української драматургії на ширші – світові обрії.

Список літератури

1. Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари /Двадцять п'ять років українського театру (спогади та думки)/ Вступна стаття, упорядкував та примітки Ю. М. Хорунжого. – К.: Наукова думка, 2000. – 848 с.
2. Юсуфов Р. Историсофия и литературный процесс: средние века и новое время. – М.: Наука, 1996. – 266 с.
3. Франко І. З останніх десятиліть XIX віку // Франко І. Збір. творів: У 50 т. Т. 41. – К.: Наукова думка, 1984. – С. 471-529.
4. Барабан Л. Людмила Старицька-Черняхівська. Тернистий шлях творчості. – Вінниця: Велес, 2000. – 89 с.
5. Старицька-Черняхівська Л. Драматичні твори. Проза. Поезія. Мемуари. /Гетьман Дорошенко/ Вступна стаття, упорядкував та примітки Ю. М. Хорунжого. – К.: Наукова думка, 2000. – 848 с.
6. Старицька-Черняхівська Л. Аппій Клавдій. Драма на Вдій // Літературно-науковий вісник. – 1909. – Кн. XI. – С. 209-274. – Кн. XII. – С. 494-537.
7. Старицька-Черняхівська Л. Розбійник Кармелюк: Вистава на 5 дій і 6 одмін. – Харків: Кооперативне вид-во “Рух”, 1926. – 107 с.

Швец В.С. Жанровая специфика исторических драм Л. М. Старицкой-Черняховской /В.С. Швец // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия: Филология. Социальные коммуникации. – 2011. – Т. 24 (63), №1 Ч.2. – С. 335-340

В статье рассматриваются жанрово-стилевые особенности историко-драматического наследия Л. Старицкой-Черняховской конца XIX – начала XX века. Обозначены ключевые мотивы, тематика и специфика исторических образов в драматическом наследии писательницы.

Ключевые слова: историческая драматургия, драма, образ, конфликт, исторический персонаж.

Shvets' V.S. Genre specific of history dramas by Lyudmyla Starytsca-Chernyahivska / V.S. Shvets'// Scientific Notes of Taurida National V.I.Vernadsky University. – Series: Phylology. Social communications. – 2011. – V.24 (63), №1 P.2. – P. 335-340

The article is reviewed the genre-stylish features of history drama works by Lyudmyla Starytsca-Chernyahivska of XIX – XX centuries. It is determined the main motives, subject and it is considered the specific of historical types in authoress' drama heritage.

Keywords: history dramaturgy, drama, historical type, conflict, history figure.

Стаття надійшла до редакції 4 вересня 2010 року